

De auteur is senior adviseur bij BMC te Leusden. Hij is verbonden aan een aantal organisaties die onderwijs in ontwikkelingslanden ondersteunen.
E-mail: dickdegroot@bmc.info.

Dick de Groot

Communaal constructivisme

Leren volgens het ubuntu-principe

Het Nederlandse onderwijs laat zich al langere tijd leiden door economische principes, gericht op het verhogen van de bruikbaarheid van de geïndividualiseerde productiefactor mens. Het nadrukkelijke streven naar verhoging van het aantal hoger opgeleiden is hiervan een voorbeeld. De economische waarde *employability* lijkt hoger te scoren dan de menselijke waarde welbevinden. Tegenover deze benadering, waarin de nadruk op het individualisme ligt, plaatst De Groot, de Afrikaanse ubuntu-benadering, die aansluit bij de herontdekking van het belang van de gemeenschap. Mede op basis van zijn ervaringen in Afrika laat De Groot zien wat het ubuntu-principe inhoudt en wat wij ervan ten behoeve van de ontwikkeling van scholen tot leergemeenschappen kunnen leren.

Het begrip ubuntu komt van het Zulu-gezegde 'umuntu ngumuntu ngabantu' oftewel: een mens wordt pas een mens door andere mensen. We zijn wie we zijn doordat we worden gezien, doordat de mensen om ons heen ons als persoon respecteren en erkennen. Het 'ik denk dus ik ben' van Descartes wordt in Afrika vertaald in: 'ik ben omdat wij zijn'.

Het begrip ubuntu bestaat uit twee delen: ubu en ntu. Ubu zou je kunnen opvatten als het alles omvattende, dat wat alles omwikkelt. Het is het universum, het geheel, de eenheid van alles. Ntu is het ontwikkelen, het ontvouwen van het universum door de mens. Besloten binnen het begrip ubuntu ligt de spanning

tussen omwikkeld zijn en ontwikkelen, tussen omvat zijn en ontplooiën. Door het ontplooiën van het universum komt energie vrij, levenskracht, spiritualiteit.

De kern van ubuntu wordt misschien het best duidelijk in een gezegde in het Noord-Sotho: 'Feta kgomo o tshware motho', wat betekent: indien iemand voor een beslissende keuze staat tussen zijn eigen welzijn en het beschermen van het leven van een ander menselijk wezen, dan moet je kiezen voor de bescherming van het leven. Hier wordt een basisprincipe verondersteld: de ander staat hoger dan ik, vooral wanneer zijn leven in gevaar is. Als ik jou als mens behandel, word ook ik méér mens.

Essentieel van ubuntu is de fundamenteel andere zienswijze op de waarde van de individuele mens. Ligt bij ons de nadruk op het optimaliseren van het individu, van de ego, bij ubuntu geldt: mijn waarde wordt bepaald door mijn betekenis voor anderen.

Communaal constructivisme

Ook in Afrika is de gedachte dat leerlingen in staat zijn hun eigen leren te construeren aan de hand van hun eigen leervragen, het sociaal-constructivisme, geïmporteerd. Vanuit sociaal-constructivistisch standpunt is leren een proces waarbinnen de lerende een interne voorstelling van kennis opbouwt, gebaseerd op persoonlijke ervaringen. Betekenis wordt verleend op basis van persoonlijk ervaringen, sociale processen spelen hierbij een prominente rol. Kennis wordt door ieder mens op een eigen wijze geconstrueerd, waarbij men sterk wordt beïnvloed door de reacties en opvattingen in de sociale omgeving. Naarmate die sociale omgeving zich zwakker heeft ontwikkeld of individuen er geen deel van uitmaken, is het de vraag binnen welk perspectief de persoonlijke ervaringen worden geplaatst. In onze samenleving is het perspectief dat van ieder voor zich en niemand voor ons allen. Volgens het ubuntu-principe is het niet het individu, maar de gemeenschap die het perspectief bepaalt. In tegenstelling tot bij het sociaalconstructivisme is het niet het individu die betekenis geeft aan kennis, maar de gemeenschap. Communaal constructivisme vraagt om een actieve verbinding van leden van een gemeenschap. Het vraagt om een diep besef van onderlinge afhankelijkheid. Voor ons

gaat het om het hervinden van de waarde van de gemeenschap.

Wat is de gemeenschap

Over de gemeenschap ontstaat gemakkelijk het beeld van communalisme of tribalisme: het absoluut stellen van het belang van de groep. Dit kan zo ver gaan dat we pogen om anderen te ontdoen van kenmerken die we tot de onze rekenen. Het woord minderheid heeft dan niet meer de kwantitatieve, maar de kwalitatieve betekenis van minder zijn. In onze samenleving, dus ook in onze scholen, worden we hiermee geconfronteerd. Door een proces van voortdurende acculturatie zijn we in verwarring geraakt. We weten niet goed meer tot welke groep we zelf behoren, want we maken deel uit van allerlei gemeenschappen. Tegelijkertijd zijn we ons ervan bewust geworden dat we mondiaal moeten leren denken, dat de gemeenschap waartoe we allen behoren, de mondiale gemeenschap is. De interdependentie van mensen in relatie tot de eindigheid van de middelen van bestaan en de beperkte levensruimte, zal in mondiaal verband bezien moeten worden, omdat anders de kans op overleven voor grote delen van de wereldbevolking verkeken is.

Bij het benadrukken van het belang van de gemeenschap gaat het niet om het ontkennen van het belang van het individu. Een gemeenschap bestaat uit individuen, leden van de gemeenschap, die allen potenties hebben om zich te ontwikkelen. Het is de vraag of de gemeenschap baat heeft bij het ontwikkelen van alle denkbare potenties. Als de postmodernistische mens zijn eigen waarden bepaalt en al zijn potenties tot ontwikkeling brengt, wie bepaalt dan wat heilzaam of schadelijk is voor de gemeenschap? De vraag is of dit, gezien de noodzaak om diepgaand na te denken over de toekomst van onze grootste gedeelde gemeenschap, de globale gemeenschap, aan het individu overgelaten kan worden. Als potenties worden ontwikkeld in het belang van de gemeenschap, ontstaat een perspectief, een ontwikkelrichting, die niet gesloten is aan de kant van het nastreven van het goede, het moreel verantwoorde, maar die gesloten is voor alles wat de gemeenschap bedreigt. Elke gemeenschap maakt altijd deel uit van de mondiale gemeenschap. Dit betekent dat

leiderschap verder reikt dan de eigen gemeenschap en dat de gemeenschap de veelzijdige afhankelijkheid erkent van andere gemeenschappen. De gemeenschap heeft geen exclusieve verbinding met een territorium. In Afrika is het van oorsprong niet mogelijk grond in eigendom te hebben. Evenmin kent de gemeenschap een beslotenheid in tijd. De gemeenschap is een levend organisme dat groeit, dat zich deelt, dat opgaat in een andere gemeenschap.

In deze termen is de scholengemeenschap een lerend organisme. Omdat een school een functie is van de lokale of regionale gemeenschap, zijn er sterke betrekkingen tussen de gemeenschap en de school.

Moreel leiderschap

In het onderwijs kennen we de discussie over de rol van de manager en die van de leider. De rol van leider is onder druk gekomen, door schaalvergroting, door gebrek aan rolmodellen in de samenleving, door verlegenheid om de rol van leider op te pakken, door verwarring die ontstaat door de sterke koppeling tussen autonomie en individu. De gemakkelijker rol van manager, instrumenteel en op de effectiviteit van de organisatie gericht, heeft daarmee de overhand gekregen. Als de manager de controller van meetbare kwaliteit is geworden, is de ziel uit de gemeenschap. Sterk doorgevoerd kwaliteitsbeleid is de ultieme ontkenning van vertrouwen in de betrokkenheid, deskundigheid en de toewijding van medewerkers.

Binnen het ubuntu-denken is de leider iemand die respect geniet, iemand die met waardigheid wordt behandeld, iemand met een groot zelfvertrouwen, met kennis van de gemeenschap en van wat de gemeenschap in stand houdt, iemand met innerlijk evenwicht. De leider is verantwoording verschuldigd aan de gemeenschap. Hij werkt nauw samen met de vertegenwoordigers van de gemeenschap en met de wijzen of oudsten. Het gezag van de leider is gebaseerd op de waardering die hij van de leden van de gemeenschap krijgt. Autoritair optreden ondermijnt deze rol en zal zich uiteindelijk tegen het leiderschap keren. Als de leider er niet in slaagt het belang van de gemeenschap te dienen, dan desintegreert de gemeenschap en gaat het individuele belang

prevaleren boven dat van de gemeenschap. Luisteren, scherp kunnen waarnemen, aandachtig omgaan met de leden van de gemeenschap, stellen de leider in staat om te leren van de ervaring en de beleving van de mensen om hem heen.

In de scholengemeenschap stelt deze vorm van leiderschap iedereen in staat te leren. Het vertrouwen dat de leider stelt in de leden van de gemeenschap, leidt tot toewijding, grote inzet, creativiteit, ruimte geven aan elkaar, flexibiliteit, welbevinden.

De verantwoordelijkheid die de leider draagt is richtinggevend. Alles wat de gemeenschap bedreigt, dient aan de orde gesteld te worden. Dit geldt niet alleen voor directe, fysieke bedreigingen, veiligheid, voortbestaan, leefmilieu, toekomst voor het leven op aarde, maar ook voor morele waarden, zoals respect, beschaving, eerlijkheid, opofferingsgezindheid.

Richting bepalen

Mensen zijn van nature leergierig, nieuwsgierig. Tegelijkertijd krijgt de individuele zoektocht naar de grenzen van het bestaande, van wat als werkelijkheid wordt ervaren, pas een functie in de overdracht aan anderen. Overdracht betekent: betekenis geven. Je kunt betekenis geven op basis van wat in het verleden zijn waarde heeft bewezen, maar dat levert een benadering op waarbij je met je rug naar de toekomst leeft. *An inconvenient truth* van Al Gore helpt ons dit te begrijpen, hopelijk in bredere kringen dan indertijd het rapport van de Club van Rome. Beter is het om bij het betekenisgeven uit te gaan van een toekomstgerichte benadering, al is het lastig om daarbij al te concreet te worden. Bij *futureingsessies* blijkt hoe moeilijk het is om vanuit het heden een pas in de toekomst te zetten; als het al gebeurt dan is dat meestal op een vanuit het nu geprojecteerd pad.

Karl Poppers' redenering dat kennis groeit en dat op grond daarvan de toekomst onvoorspelbaar is, vraagt om een kritische houding van wat wij als waarheid of werkelijkheid ervaren. De waarheid is een hypothese die geldt, totdat de waarheid anders blijkt te zijn. Door een kritische houding bewijzen we deze stelling keer op keer en beïnvloeden we de toekomst. In *The Open Society* zegt Popper dat één van de beste manieren om deze kritische

houding te ontwikkelen, het openstaan voor kritiek is, het aanvaarden om bekritiseerd te worden en anderen te bekritisieren. De kritische houding is dus een functie van de gemeenschap.

In scholen leidt de kritische houding tot morele keuzes, zowel bij het vaststellen van de inhoud van het onderwijsprogramma, als bij de wijze waarop de school betrokken is bij de lokale of regionale gemeenschap, als bij het bepalen van de waarde van elk lid van de gemeenschap. Bij de beraadslagingen in de school speelt de dialoog een grote rol. Door goed naar elkaar te luisteren, door tijd te nemen voor uitleg met behulp van verhalen en metaforen, zal de leider erin slagen samen te vatten wat de gemeenschap bezighoudt en op welke wijze de gemeenschap versterkt zal worden. Daarbij spelen morele keuzes een doorslaggevende rol.

De rol van de dialoog

In Afrika bestaat een bijzondere vorm van beraadslagen. In elke taal is er een woord voor: chota, inkundla, khoto, gacaca, lekgotla. Het is een vorm van beraadslagen, waaraan alle (volwassen) leden van de gemeenschap deelnemen. Op basis van de dialoog wordt de tijd genomen om tot inzicht te komen en uiteindelijk tot een besluit. De tijd vormt geen beperking om te komen tot een goed begrip. De westerse docenten van de school in Zambia waar ik werkte, wilden als de discussie te lang duurde een voorstel in stemming nemen. Dat was naar de opvattingen van de Afrikaanse collega's een onbegrijpelijk en vooral onverstandige manier van omgaan met elkaar. In een scholengemeenschap dient een sfeer van diepgeworteld vertrouwen in elkaar te bestaan. Iedereen heeft gelijke rechten. De dialoog richt zich op de gemeenschap. Dit betekent dat bij het vaststellen van doelen, het herstellen van het evenwicht, het bepalen van richting van ontwikkeling, er steeds voor gezorgd wordt dat negatieve gevolgen voor de betrokkenen vermeden worden. Er wordt voor gewaakt dat niemand gezichtsverlies lijdt, iets wat in onze multiculturele samenleving een essentiële component van evenwicht is. Misschien helpt een verhaal om uit te leggen hoe het werkt. In een dorp had een man zakken maïs gestolen van een ander lid van de

gemeenschap. Omdat iedereen er tijdens de dorpsraadpleging van overtuigd raakte dat de man dit uit nood had gedaan omdat hij zijn gezin wilde voeden en niet zijn eigen belang had willen dienen, luidde de uitspraak van de leider, nadat iedereen aan het woord geweest was, dat de man de gemeenschap materiële schade had toegebracht, maar ook morele schade. Nadat de man schuld bekend had en zich verzoend had met degenen die hij bestolen had, schonk de gemeenschap hem een aantal zakken maïs. Zo erkende de gemeenschap de tekortkoming ten aanzien van een van zijn leden. Toen de man een jaar later opnieuw stal, werd hij buiten de gemeenschap gesloten. We herkennen deze vorm van beraadslaging in de Waarheidscommissie en in de gacaca in Rwanda. Toen ik in maart van dit jaar van Kigali naar Goma reisde, had juist een grote groep vluchtelingen uit de kampen in Congo toestemming gekregen terug te keren naar Rwanda. In verschillende dorpen waar we langs kwamen, zat de hele bevolking in een grote kring en werd bepaald of de teruggekeerde dorpsgenoten weer opgenomen konden worden in de kring. De gacaca werkt alleen in een klimaat van onderling respect en vertrouwen. Iedereen kan vrijuit spreken. Wat in de gacaca wordt gezegd, is gericht op de gemeenschap, op het hervinden van evenwicht als dit verstoord is geraakt. In scholen, wanneer het evenwicht verstoord

is geraakt, opereren we vaak met standaard maatregelen van verwijdering, ook al is het tijdelijk. De onbalans die iemand veroorzaakt heeft in een klas of groep, wordt vaak buiten de waarneming van de groep opgelost. Hierdoor wordt de gemeenschap schade aangedaan en het individualisme in de school versterkt.

Verder met ubuntu

Met de ubuntu-benadering kunnen we onze manier van kijken naar de samenleving ter discussie stellen en op zoek gaan naar fundamentele principes voor duurzame gemeenschappen. Met allerlei lerende organisaties zouden gemeenschappen gevormd kunnen worden die het communale leren verder ontwikkelen. Om te beginnen zouden de volgende aspecten van communaal leren worden uitgewerkt:

- Er wordt geleerd in gemeenschappen. In scholen beperkt de gemeenschap zich niet alleen tot leerlingen.
- Een kenmerk van de gemeenschap is diversiteit, want we leren omdat we verschillen.
- De gemeenschap bepaalt de richting van het communale leerproces, want leertijd is te kostbaar om alle individuele potenties ongericht te ontwikkelen.
- De leden dragen verantwoordelijkheid voor de organisatie van de gemeenschap.
- De leden maken gebruik van kennis en kunde van andere gemeenschappen, vanuit het besef van mondiale interdependentie.

Op deze foto is de afdeling Mevo te zien. Wij hebben deze foto gekozen omdat wij hier op school niet alleen leren leren leren, maar ook wat met onze handen doen, het is natuurlijk stoer om te werken met auto's en andere materialen! Je kan bij deze afdeling veel leren en vast kijken of je dit werk wel echt leuk vindt voor later!